

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН КААДА-САЛТТАРЫН ОКУТУУ

Обучение традициям кыргызского народа

Teaching the traditions of the Kyrgyz people

Аннотация: Бул макалада кыргыздардын байыртадан бери колдонуп жүргөн, бала төрөлгөндөн баштап, мүчөл жылга чейинки каада-салттары чагылдырылды. Жаш балага, үй-бүлөгө айтылган ак тилектер, адамдардын бири-бирине ыраазычылык иретинде колдонулган алкыш сөздөрү жана саламдашуунун мааниси берилди.

Аннотация: В статье описаны сохранившиеся с древних времён кыргызские традиции и обряды, посвященные детям от момента рождения до 12-ти лет. Перечислены традиционные добрые пожелания ребенку и семье, а также слова благодарности, которые люди обычно говорят друг другу. Описан смысл приветствий.

Abstract: This article describes kyrgyz traditions and ceremonies that have survived since ancient times, dedicated to children from the moment of birth to 12 years old. Traditional good wishes for a child and family, greetings, and words of gratitude that people usually say to each other are listed.

Урунттуу сөздөр: кыргыздын каада-салттары; тилек; элдик педагогика; сүйүнчү; бешик той; тушоо той; сүнөт той; мүчөл той; алкыш; саламдашуу.

Ключевые слова: киргизские традиции; пожелания; народная педагогика; благая весть; колыбельный пир; пир по случаю перерезания пупа; обряд обрезания; обряд празднования; 12-летия; благодарность; приветствие.

Keywords: kyrgyz traditions; wishes; folk pedagogy; good news; lullaby feast; a feast on the occasion of cutting of the putts; the ceremony of circumcision; the ritual celebration of 12th birthday; gratitude; greeting.

Кыргыз эли байыртадан эле атадан балага өтүп келе жаткан каада-салтты, нарк-насилди кадыр туткан. Бул улуттук өзгөчөлүктөрдү улуу жазуучу Ч.Т. Айтматов «Кыргыз элинин руханий бак-дөөлөттөрү» - деп айткан. Алар өспүрүмдөрдү адамга урмат менен мамиле жасоого, адамгерчиликке, адептүүлүккө, мээримдүүлүккө, кайрымдуулукка тарбиялаган. Кийинки мезгилде ата салттарына кайдыгер кароо, өзүбүздүн менталитетке туура келбеген батыштын салттарын тууроо күч алды. Ата салттарын, элдик педагогикалык дөөлөттөрдү таалим-тарбия ишинде көмөкчү материал эмес, негизги өзөк катары алышыбыз керек. Өрнөктүү салттар, элдик адептик акыл-ойлор балдарды тарбиялоонун негизи болууга тийиш. Салт нече доорлордо замандарды кучагына алып, элди тышкы-ички опурталдуу мезгилдерден сактап, калкалап турат. Салт жоголсо - эл жоголот. Андыктан аны көздүн карегиндей сактоо керек. Ар бир үй-бүлөдөн тартып, бардык окуу-тарбиялоо мекемелеринде ушул асыл нарктарды жаш муунга билдирип, дилине сиңирип калыптандыруу зарыл. Буларды биз кунт коюп окуп, угуп өз алдыбызча талдоо жүргүзүү менен кабыл алганда гана максатыбызга жетебиз.

Бул макалада бала төрөлгөндөн баштап, балакатка жетүүчү куракка чейинки колдонулган каада-салттарга токтолдук.

Сүйүнчү. Төрөлгөн баланын атасы жана ага жакын дос, туугандарына сүйүнчү айтышыт, алар сүйүнчү беришет. Сүйүнчүдөн элибиз эч нерсени аячу эмес. Көгөндөгү козу-улактардан бери чечип беришкен. Кийин көбүнчө акча сунуш кылуу, кездеме, белек-

бечкек берүү салтка айланды. Келген кишилер «бешик бооңор бек болсун» деп алкыш сөздөрдү айтып келишет. Баланын ата-энеси да «айтканыңар келсин» деп жооп айтат.

Жентек. Наристе төрөлөрү менен кошуна-колоңдорго сүйүнүч, зор кубаныч менен даам сыздыруусу. Бар тамак-ашын ортого коюп, жентекке сары май томуруп, боорсок төгүлүп, татымалдар коюлуп, эт тартылат. Мурун карындагы сары май бузулуп, биринчи наристени оозантып, андан кийин үйдүн карысына ооз тийгизген. Кыргыздарда жентек үчүн атайын карындагы сары май бузулган, аны баланын төрөлүшүнө атайын сактаган.

Балага ат коюу каадасы. Жарык дүйнөгө келген балага ат коюу кыргызда жакшы каада болгон. Чоң аталардын, чоң энелердин жолу улук деп ызаттоо, урматтоо менен балага ысым койдурушкан. Баланын атын чоң атасы, чоң энеси коюусу – ошол элдин салттуулугун сактоо болуп эсептелген. Бала көрүнөөрү менен карыялардын бирине үй ээси кайрылып, азан чакырып берүүсүн өтүнөт. Балага ат коюунун ар кандай шарттары болгон. Биринчиден, азанчы азан айтып жатканда, ойлонуп отурбай, көзүнө көрүнгөндү атап коюу адаты болгон. Мисалы: Койлубай, Отунчу ж.б. Экинчиден, баланын кандай кырдаалда төрөлгөнүнө байланыштуу да аттар коюлган. Мисалы: Каржаады, Жамгырбек. Үчүнчүдөн, ата-эненин сүйгөн аттары болгон. Азанчы алардын өтүнүчүн аткарган. Мисалы: Нурай, Бермет ж.б. Төртүнчүдөн, өткөн бабаларды, энелерди эскерип, урматтап ошолордун аттарын коюу жөрөлгөлөрү болгон. Мисалы: Бакай, Курманжан ж.б. Бешинчиден, аптанын бир күнүндө төрөлсө, аны да атап коюшкан. Мисалы: Жума, Дүйшөмбү ж.б. Алтынчыдан, балдардын атын уйкаш коюу салты сакталган. Мисалы: Бакир, Шакир, Дакир ж.б. Жетинчиден, балдары токтобой жүргөн учурларда «Токтобүбү, Токтобек» деген аттар коюлса, жалаң кыз төрөлүп, эркек баланы көксөгөн учурда «Уулболсун, Бурулсун» ж.б. ысымдар коюлган.

Бешик той – бешикке салуу. Бешик той каадалуу той катары берилет. Чакырылгандар белек алып келишет. Таяке-тайлары бешигин, анын төшөнчү-орундарын жасалгалап беришет. Кадырлуу байбичелер дасторкондон кийин, бешиктин баш жагын көтөрүп, эңкейтип, «бар бол, оң бол» дегенде чүкөлөр күлтүгүнө түшөт. Байбичелер бешиктин эки жагына отурушуп, наристени жаткызышат. «Бешик апа, бек карма, Умай эне, уйку бер» деп баланы таңат. Бешик терметилет. **Бешик** – ыйык буюм. Бул баланын тазалыгы, организмдин ойдогудай өсүшү үчүн ата-бабалардан калган таберик. Бешикке салуу аземи бала төрөлгөндөн кийин 40 күндөн кийин башталат.

Наристенин кыркын чыгаруу. Бул көз жарган балага карата ырым-жырым. Наристе төрөлүп, кырк күн өткөндө үй ээси кадырлуу байбичелерди чакырып, дасторкон жайып, наристени сууга киринтишет, чачын алат. Баланын чачын адам баспай турган жерге коюшат. Чылапчынга кырк кашык сууну куюп, ага туз кошуп, баланын денесин чайкашат. Бул баланын денесинин чымыр болуусуна өбөлгө түзөт. Отургандар бата тилешет.

Баланын тушоосун кыркуу. Бала чала же там-туң басып калган учурда, тамак даярдап, баланын бутун ак, кара (ала) жип менен тушоо сыяктуу бууп, балдарды жарыштырат. Чыгып келген балага белек берилет, калгандырын да куру койбой, белек-бечкек беришет. Чыгып келген бала тушоону кыргат, баш байгени алат. Тушоону кескенге бычакты кошо беришет. Бул тушоо кыркуу деп аталат. Тушоо кесилгенден кийин баланы эки колунан «тай-тай-тай» - деп тайтайлашып жетелешет. Мына ушундан кийин баланын чалынбай, жыгылбай зор ишенимде шар басып кетүүсү башталат.

Сүннөт той. Эркек бала 3-5-7 жашка чыкканда, мал союлуп, эл чакырылып, сүннөт той берилет. Жаш баланы эч качан 2-4-6-8 жашында отургузбайт. Сүннөт той – чоң той. Ал «баланы отургузуу тою» деп аталат. Сүннөт тойду ар ким алына жараша өткөрөт. Сүннөткө отургузулчу баланын колуна кашка жиликтин устуканын карматкан же топоч берген. Бул точчулуктун белгиси катары эсептелген. Ушул күндөн баштап сүннөткө отургузулган уул наристеликтен балалык баскычка өткөн.

Мүчөлүү болуу (мүчө той). Бул баланын балакатка жетүүдөгү алгачкы белгилүү учуру. Бала 13 жашка чыкканда бир мүчөлүү болот. Балага 12 жашка дагы бир жашты

кошуп (төрөлгөнгө чейинки деп), 13 мүчөлүү деп белгилешкен. Ошого 12 жылды кошуп отурганда, 25 жаш эки мүчөлүү, 37 жаш үч мүчөлүү, андан нары 49, 61, 73, 85 ж.б. Ошол чактарын адам белгилеп, өзүнө, мал-мүлкүнө садага берип, мал союп, кан чыгарып, кошуна-колоңдорго таратып, бата алып туруу милдет. Мүчөлүү болгондо өзүнүн ырым-жырымдарын милдеттүү түрдө жасоо шарттары бар. Ал күнү байбичелер мүчөлүүнүн жаткан жайын, жууркан-төшөгүн, бөлмөсүн жыт чыгарып, арча аркылуу аластайт. Жети түрдөгү даамдан турган тамак-аш жасап, тегерек-четин чакырып, ооз тийгизип, батасын алган. Мүчөлүүгө, айрыкча кыздарга, кызыл көйнөк тигип беришкен, эски кийимдерин өрттөп коюшкан.

Жаш балага кыска ак тилектер

Көз жарган аялга: «Бешик бооң бек болсун», «Аман эсен көз жарып алдыңызбы?» (жандырмагы: «Кудайга шүгүр»).

Перзенттин атасына: «Бешик бооң бек болсун», «Чүрпөндүн жанын таштан кылсын», «Ата-энеси менен ырыскысын берсин», «Ырыс-кешиктүү болсун!» (жандырмагы: «Айтканыңыз келсин»).

Бешикке салаарда: «Ыйман-ыңсабыңы берсин», «Эл сүйгөн эрен бол», «Менин колум эмес, Теңир ата, Батма, Зууралардын колу, ыйлаба, жоош бол».

Кийим кийгизгенде: «Өмүрүң узун болсун», «Ылайым кийимиң бат жыртылсын», «Кийиминдин жаны морт болсун, өзүңдүн жаның бек болсун».

Сүннөткө отургузганда: «Колуң адал болсун», «Атанын алтын казык изи бол, ак шамшаардын курч мизи бол», «Азамат бол, эр бол, Ааламдагы шер бол».

Кыргыздардагы алкыш айтуу Кыргыз элинде бир адам иштеп жаткан кишинин же кишилердин үстүнөн чыкса же бир киши экинчи кишиге адамгерчилик кылса же көңүл айтууда ал адам тигилерге тилегин билдирип, каалаган сөзүн айтып алкоочу.

Дыйканчылыкта: «Кырманга береке!», «Дыйканга береке!», «Кырман толсун!», «Эгин мол болсун!».

Адамгерчилик кылганга: «Көп жаша!», «Тилегиңди берсин!», «Тилегиң кабыл болсун!», «Өмүрүң узун болсун!», «Эч нерседен кем болбо!», «Дениң сак болсун!», «Кудай тилегиңди берсин!», «Чоң киши бол!».

Келин алганда: «Келин кут болсун!», «Көңшүң кут болсун!».

Келиндин күйөөсүнө: «Куш бооң бек болсун!».

Келин жүгүнгөндө: «Кудай жалгасын!», «Ырыс кешиктүү бол!», «Этегиңден жалгасын!», «Алганың менен тең кары!», «Ак жолтой, ак жүздүү бол!», «Бай бол, көшөгөн көгөрсүн!».

Кыз узаткан үйгө: «Барган жеринде бактысы ачылсын!».

Балалуу болгондо: «Бешик бооң бек болсун!».

Аш бергенде: «Арты той болсун!».

Той бергенге: «Тоюң куттуу болсун!», «Тоюңар той улансын!».

Иштеп жаткан кишиге: «Ишиң илгери болсун!».

Көчүп конгондо: «Конуш жайлуу болсун, көч байсалдуу болсун!», «Конушуң ак жолтой болсун!».

Элди бириктирген тил, маданият жана каада-салттар. Алар ар кандай болуп кетсе, элдин ынтымак-биримдиги ыдырай берет. Ошондуктан каада-салттар жөнгө салынып, ынтымакка негизги басым жасалышы керек. Руханий баалуулуктарга кайдыгер мамиле жасоонун кесепети жеңил эмес. Өзүбүздүн каада-салттарыбыз менен үрп-адаттарыбызга кеңири жол ачып, аларды биз ата-бабалардан калган ыйык мурас катары сакташыбыз керек.

Саламдын мааниси

Адам кандай учурда салам берүүсү керек?

Биринчиси, тууган-уруктарды учуратканда, экинчиси, коомдук жайга барганда, үчүнчүсү, үйдүн эшигине келгенде, ичкери кирерден мурда босогодон аттап жатып салам бериш керек; төртүнчүсү, көпчүлүктүн алдына келгенде, бешинчиси, адамдардан бөлүнүп

бараткан учурда салам бериш керек, аны коштошуу саламы деп коёт. Алтынчысы, өзүнүн үйүнүн эшигинен кирип келгенде, өз үй-бүлөсүнө салам бериш керек.

Унаада бара жаткан киши жөө басып бара жаткан кишиге, тик турган киши отурган кишиге салам бериши керек. Кичүүлөр улууларга, жалгыз адам топтошуп турган көпчүлүккө салам берет. Салам берген учурда адамдын каш-кабагы ачык, маанайы жарык болууга тийиш. Салам ишара же жөн эле баш ийкөө менен эмес, жагымдуу добуш менен берилиши керек.

Текстен кийинки тапшырмалар:

Салт жана үрп-адат деген эмне?

Силер үйүңөрдө кандай салттарды жана үрп-адаттарды колдоносуңар?

Баланы терметкенде, соороткондо ырдалган бешик ырларынан айтып бергиле.

Силердин жакын адамдарыңардын аттары эмнеге байланыштуу коюлган? Ал аттарды ким койгон?

Биздин улуттук өзгөчөлүктөргө ылайыксыз, бирок колдонулуп жүргөн салттарга, үрп-адаттарга кандай карайсыңар? Өз оюңарды айтып, талкуулагыла.

Кандай баталарды билесиңер?

Каада-салттар бизге эмне үчүн керек? Алардын маанисин кандай түшүнөсүңөр?

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акматалиев А., Баба салты, эне адеби. Бишкек, 1993.
2. Акматалиев А., Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. Бишкек, 2000.
3. «Ата бабалар табериги» китептер сериясы, Кыргыздын адеп-ахлак, салт-санаа, үрп-адат, ырым-жырым жана жөрөлгөлөр жайнагы. Бишкек, 2011.
4. Кадыров Ы., Кыргыз маданиятынан тамган тамчылар. Бишкек, 2011.
5. «Эл адабияты» китептер сериясы, 29-том, Каада-салттар, ак баталар. Бишкек, 2003.

Рецензент: Саматов К.С. – филология илимдеринин доктору, И.Арабаев атындагы КМУнун профессору.